

SAULIUS AMBRAZAS

LIETUVIŲ KALBOS NOMINA AGENTIS ISTORINIAI
RYŠIAI SU DEMINUTYVAIS

Veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai (*nomina agentis*, toliau – NAg) yra viena seniausių darybos kategorijų. Tačiau iš indoeuropietiškų NAg darybos formantų lietuvių kalboje išliko, rodos, tik galūnė *-as*. Visi kiti darybos afiksai, su kuriais dabar lietuvių kalboje daromi NAg (o jų yra daugiau negu 190), atsirado baltų kalbų dirvoje. Dauguma jų išsirutuliojo iš formantų **-lo-*, **-no-*, **-to-*, **-ro-*, **-yo-*, **-io-* daiktavardėjant veiksmažodiniams būvardžiams. Kitos priesagos paskolintos iš šių darybos kategorijų: veiksmažodžių abstraktų, įrankių, vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų ir deminutyvų. Šiame straipsnyje apžvelgsime NAg su deminutyvinės kilmės priesagomis. NAg ir deminutyvai yra artimi ne tik forma, bet ir reikšme; nemaža dalis NAg, ypač padarytų iš būsenos veiksmažodžių, turi niekinamosios reikšmės atspalvį, būdingą ir deminutyvams (plg. gausius NAg su priesaga *-elis*: *išpaikėlis*, *suskrėtėlis*, *susnūdėlis* ir pan.).

Priesagų *-ikas*, *-ikis* vediniai

Su priesaga *-ikas* (kaip ir su priesaga *-ėjas*) dabartinėje lietuvių kalboje daromi veikėjų pavadinimai iš pirminių veiksmažodžių (Urbutis, 1965, 320–321). Šio tipo vediniai būdingiausi vakarų aukštaičių tarmei, o rytų aukštaičiuose yra kiek retesni (LKA III Žemėl. Nr. 114). Iš K. Sirvydo žodyno matyti, kad taip buvo ir XVII a.: čia randame tik vieną šio tipo vedinį *lojikas* (kundel, szczekacz) SD¹ 57; SD³ 141.

Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičių tarmėje NAg su priesaga *-ikas* buvo labai daug. J. Brodovskio išlikusioje vokiečių–lietuvių kalbų žodyno dalyje šio tipo vedinių yra tik šiek tiek mažiau negu priesagos *-ėjas* NAg (čia jų santykis 22: 29). F. Kuršaičio lietuvių–vokiečių kalbų žodyne priesagos *-ikas* NAg net gerokai viršija priesagos *-ėjas* vedinius (jų santykis 167:133). NAg su priesaga *-ikas* produktyvumą Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičių tarmėje rodo gausūs reti vediniai.

9 šio tipo vediniai žinomi tik iš F. Kuršaičio žodyno: *bružikas* (wer scheuert)¹, *cypikas*, *kaukikas* (der Heuler), *klykikas*, *knaisikas*, *kvépikas* (der Haucher), *likikas* (wer zurückläßt), *plékikas* (wer züchtigt, prägelt), *virtikas* (wer fällt).

¹ Vokiški ir kitų kalbų atitikmenys pateikiami tik tų lietuviškų vedinių, kurių reikšmė nėra aiški iš jų darybos. Taip pat vienos taupymo sumetimais nenurodomi F. Kuršaičio ir kai kurių kitų žodynų puslapiai, kuriuos lengva susirasti pagal antraštes (F. Kuršaitis priesagos *-tojas*, *-ėjas* ir *-ikas* vedinius dažniausiai pateikia prie atitinkamų veiksmažodžių).

52 priesagos *-ikas* NAg užfiksuoti dar A. Kuršaičio žodyne. Dauguma jų padaryta iš nepriešdėlinių pirminių veiksmažodžių: *avikas* (der Anzieher der Fußbekleidung), *bérikas*, *cirpikas*, *gynikas* (der (Vieh-) Treiber), *gnybikas*, *gobikas*, *gremžikas*, *griegikas*, *grumzdkas*, *gujikas* (der Jäger, oder Treiber), *kimšikas*, *kišikas*, *kleipikas*, *knarkikas*, *košikas*, *kreikikas*, *krypštikas*, *maukikas*, *merkikas* (wer einweicht), *miežikas*, *mojikas*, *movikas*, *pliekikas*, *rékikas*, *riekikas*, *siekikas*, *smeigikas*, *sosikas* (wer quält), *spendikas*, *splétikas* (wer breitet, breit legt), *šlamštikas*, *šleikikas*, *šliejikas*, *trenkikas*, *trieškikas* (wer quetscht der presst), *žengikas*, *žergikas*, *žerikas*, *žindikas*, *žvelgikas*.

Du tokie vediniai padaryti iš priešdėlinių veiksmažodžių: *apvilkikas*, *atkirtikas* ir 3 vediniai – iš mišraus tipo veiksmažodžių: *bildikas*, *blazgikas*, *čiulbikas*.

Mažosios Lietuvos raštuose pasitaiko NAg ir su priesagos *-ikas* paradigminiu variantu *-ikis*, *-ē*. 4 šio tipo vedinius randame F. Kuršaičio žodyne: *kulikis* (der Drescher) (dar Kin – LKŽ VI 831), *paganikis*, *-ē* (Laufbursche oder Laufmädchen) (dar C I 952; N 256), *pagunikis* „t. p. “², *pjovikis* (wer schneidet) (t. p. R I 106; N 303; RD 142; BR 1 Sam 7, 12), plg. dar *lopikis* (Altflicker) C I 77, *lupikis* (Räuber) C II 268; (Schindler) N 378. Nežinia, ar iš būdvardžio *skubūs*, ar iš veiksmažodžio *skubēti* padarytas vedinys *skubikis* „kas skubēdamas dirba“ B 387; Kal. Vieną NAg su priesaga *-ikis* randame M. Daukšos Postilėje – *siuvikis* (krawiec) 142₃, 378₂₁, 582₄₉.

Latvių kalboje vartojamas vos vienas kitas NAg su atitinkama priesaga *-ikis* (matyt, iš senesnio *-ikas*), pvz.: *minikis* „kas mina“ (plg. lie. *mynikas*), *lāpiķis* „loptyojas“ (plg. lie. *lopikas*, *lopikis*, žr. Endzelīns, 1951, 358).

Tiesioginių atitikmenų lietuvių kalbos NAg su priesaga *-ikas* (resp. *-ikis*) turi prūsų kalboje: *mynix* (Gerwer) E 511 (plg. lie. *mynikas*), *schuwikis* (Schuhwert) E 496 (plg. *siuvikas*, *siuvikis*). Remiantis veiksmažodžio abstraktu *widekausnan* (Gezeügnis) I 5₂₁ rekonstruojamas NAg **yidikas* „tas, kas mato, liudininkas“: pr. *widdai* (sahe) III 113₁³, V. Mažiulis (1974, 215–217) mano, kad NAg (ne deminutyvas) gali būti ir pr. *genix* (Specht) E 742 (plg. lie. *genēti*). Turint omenyje, kad dariausias baltų kalbų NAg priesagas *-tājo-, *-ējo- (plačiau apie jas žr. Ambrasas, 1989) prūsų kalbos paminkluose turi tik du vediniai: *artoys* (Ackermann) E 236 ir *gewineis* (Knecht) E 191, galima manyti, kad NAg su priesaga *-iko- prūsų kalboje buvo ne mažiau paplitusi kaip lietuvių kalbos vakarų aukštaičių tarmėje.

Baltų kalbų NAg su priesaga *-iko- giminaičių randama slavų kalbose. Su priesaga *-ycb* (<*-iko-) padaryta apie 20 praslaviškų NAg (Wojtyła-Świerzowska, 1974, 82–87). Kai kurie iš jų turi tikslius atitikmenę baltų kalbose. Ypač senas yra lie. *siuvikas*, kurį atitinka ne tik pr. *schuwikis*, bet ir visose slavų kalbose turimas vedinys *švnbcb⁴, plg. dar lie. *mynikas*, la. *minikis*, pr. *mynix* ir sl. *тъпъсъ, lie. *badikas* ir sl. *bodъсъ, lie. *èdikas* ir sl. *éдъсъ, lie. *paganikas* ir sl. *gonъсъ⁵.

² Dėl darybos žr. Büga, 1959, 277; Skardžius, 1943, 131; Otrębski, 1965, 277.

³ Endzelīns, 1943, 49, 273; Mažiulis, 1981, 70.

⁴ Brugmann, 1906, 490; Büga, 1958, 275; Trautmann, 1923, 86; Endzelynas, 1957, 88 ir kiti.

⁵ Trautmann, 1923, 185; Wojtyła-Świerzowska, 1974, 82, 83, 84–85, 88; Мартынов, 1973, 30.

Kai kuriose slavų kalbose yra NAg ir su priesaga *-včb* (< *-ikio-, žr. Sławski, 1974, 102), atitinkančia lie. *-ikis*, plg. lie. *paganikis* ir ukr. *погонич*, serb.-chorv. *погонић* (Мартынов, 1973, 31).

Priesagos **-iko-* (resp. **-ikio-*) panaudojimas NAg daryti yra bendra baltų ir slavų kalbų inovacija. Tačiau iš kokios darybos kategorijos paskolinta ši priesaga, dar nėra išaiškinta. Sen. indų, graikų, lotynų ir kai kuriose kitose indoeuropiečių kalbose su priesaga **-iko-* daromi daiktavardiniai būdvardžiai, pvz.: s. ind. *vārsikah* „lietingas“, gr. ἄρπικός „arklio“, lot. *patricus* „tėvo“ ir t. t. K. Brugmannas (1906, 488–490) ir kai kurie vėlesni tyrinėtojai⁶ teigė, kad ir baltų bei slavų kalbų NAg (taip pat ir vardaždinės ypatybės turėtojų pavadinimai) su priesaga **-iko-* yra sudaiktavardėjė būdvardžiai. Priėmus šią prielaidą reikėtų manyti, kad jie su daiktavardėjo labai tolimoje praeityje, nes nei baltų, nei, rodos, slavų kalbose būdvardžiai iš daiktavardžių su priesaga **-iko-* nėra daromi. Todėl ta prielaida neatrodo įtikima.

Veikiausiai priesaga **-iko-* i NAg darybos paradigmą yra atėjusi iš deminutvyų kategorijos. Dabar lietuvių kalboje deminutvyai su priesaga *-ikas* yra labai reti. J. Gerullis ir Ch. Stangas (1933, 25) pateikė du tokius vedinius iš Mažosios Lietuvos žvejų tarmės: *puodikas* „puodus“, *staldikas* „mažos arklidės“. Iš kitur galima nuroduti dar šiuos: *bernikas* „pusbernis“ Vlk (LKŽ I² 769), *brolikas*, *brolykas* (Bruders Sohn) Lex 401; B 295; N 346; [K] („pusbernis“ V. Kudir. – LKŽ I² 1070), *karalikas* (Neßelkönig) B 944; (Zaunkönig) R I 54; N 179; K II 367, *stirnikas* (Rehbock) N 502; [K], *tarnikas* (služka) DP 160₃₂, *žandikas* „žandelis“ N 538, plg. dar tolimesnius vedinius *bernikutas* „berniukėlis“, *paršikutas* „paršiukėlis“ Zt (Vidugiris, 1969, 151).

Kadaisdeminutvyai su priesaga *-ikas* buvo labiau paplitę. Tai visų pirma rodojos paradigminis variantas *-ikē*, su kuriuo deminutvyai dar ir dabar reguliarai daromi žemaičių tarmėje ir gretimose vakarų aukštaičių šnektose (LKA III Žemėl. Nr. 116). Zietelos tarmėje tam reikalui vartojamas kitas priesagos *-ikas* variantas *-yka* (Vidugiris, 1969, 149–150).

Vakariname latvių kalbos tarmių plote deminutvyai kartais daromi su priesaga *-ikis* (Rūķe-Draviņa, 1959, 300–305).

Dar aiškesnių ir palyginti gausių atitikmenų lietuvių kalbos deminutvyai su priesaga *-ikas* (resp. *-ykas*) turi prūsus kalboje: n. pl. *bratikai* (Brüder) III 89₅ (: *brote* „Brud[er]“ E 173), acc. sg. *gannikan* (Frewlein) III 105₂₅ (: *genno* „Wip, t. y. Weib“ E 187), acc. sg. *madlikan* (Gebetlein) III 79₁₀ (: *madla* „Gebet“ III 47₁₄), *malnijkix* (Kindlein) III 113₆ (: *malnijks* „Kind“ III 115₂₃), *stündix* (Stündlein) III 56₉ (plg. vok. *Stunde*), acc. sg. *vijrikan* (Menlein) III 105₂₄ (: *wijrs* „Man“ III 87₂).

Deminutvyų reikšmę veikiausiai kadaise turėjo ir šie vediniai: *dellijks* (Artikel) III 39₁₆, acc. sg. *dellikans* (Stück) III 65₈ (plg. lie. *daljkas*, senuosiuose raštuose ir kai kuriose tarmėse išlaikės reikšmę „dalies“ LKŽ II² 243), *grandico* (Bole) E 632

⁶ Hirt, 1927, 284; Skardžius, 1943, 130; Wojtyła-Świerzowska, 1974, 89; Vaillant, 1974, 301; Савченко, 1974, 181 ir kiti.

(plg. lie. *grandis*), *instix* (Dume, t. y. Daumen) E 114 (plg. lie. tarm. *inkštys*, la. *inkstis* „nykštys“) ir galbūt *menig* (Monde) E 8, kurį V. Mažiulis (1981, 288) atstatė į **meniks* ir laiko deminutuvu, padarytu iš senojo ide. žodžio **mēnes-*, plg. lie. *ménukas* „mēnulis“ Prn; Gs; Ktč (LKŽ VII 20) : *mēnuo*.

Slavų kalbose atitinkama priesaga -*ьkъ* (resp. -*ьcъ*) yra viena iš svarbiausių deminutuvų darybos priemonių⁷. V. Ivanovas su priesaga *-iko- sieja toč. -*ьke* (< *-kik-, plg. sl. -*čikъ*), B dialekte placiai vartotą deminutuvą daryboje (Иванов, 1958). Vedinį su priesaga *-iko-/ikā- (< i+*-ko-/kā-), turinčių deminutuvą ar jiems artimą reikšmę, yra dar indoiranen⁸, graik⁹ ir kitose indoeuropiečių kalbose (Ewald, 1924), plg. lie. tarm. *avikē*, *avýka* „avelė“ ir sl. **овьса*, s. ind. *avikah*, *avikā* „avis“, gal ir kimr. *ewig* „elnio patelė“; sl. **děvica* ir s. ind. *devika-*, *deivē* „galų antroponimą *Divico*, sl. **myška* ir s. ind. *mūšikah*, *mūšikā* „musė“¹⁰.

Taigi su priesaga *-iko- nuo seno buvo daromi ne tik būdvardžiai, bet ir deminutuvai. Apskritai visi indoeuropiečių kalbų deminutuvų formantai (*-ko-, *-lo-, *-to-, *-no-, *-jo-) sutampa su būdvardžių formantais. Tad, matyt, būta tokį laiką, kai tas pats formantas buvo vartojamas ir deminutuvams, ir būdvardžiams daryti (plg. Doroszewski, 1928, 239).

Bléstant priesagos *-iko- deminutuvinei funkcijai baltų (kaip ir slavų) kalbose imta su ja daryti vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimus:

a) iš daiktavardžių, pvz.: lie. *kaukarikas* „pakaušis“ Sb. (: *kaūkaras* „kalva, kauburys; kalno viršūnė; kakta; pakaušis“ LKŽ V 420), *kaukorikas* „vaikas didele galva“ Šmn (: *kaūkoris* „kauburys, krūva“ Klvr – LKŽ V 424), *tarpikas* „daržinės vidurys tarp galų, klojimo vieta pravažiuoti“ Pl; Slnt; Brs (: *tárpas*, žr. Skardžius, 1943, 127, la. *namikis* „sodininkas“ (: *nams* „namas“), pr. *preisiks* (Feindt) III 79₂₀ (plg. lie. *priešas* ir *priešininkas*);

b) iš būdvardžių, pvz.: lie. *didikas* (: *didis*), *naujikas* (nowak, nowatny) SD³ 226 (t. p. K.; Vaižg; „naujakurys“ J; Klk; Vkš – LKŽ VIII 587 : *naūjas*), *raudonikas* „raudonikis“ (: *raudōnas*), *šventikas* (: *šeñtas*), pr. acc. pl. *swintickens* (Heyligen) III 133₈₋₉ (: *swints* „heilig“ III 39₁₀), la. *melnikis* „juodis (arklys)“ (: *melns* „juodas“) (Endzelynas, 1957, 89).

Kad tokį vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų baltų kalbose turėjo būti nemaža, rodo priesaga -*inykas* (kai kuriose vakarinėse lietuvių kalbos tarmėse gavusi formą -*ininkas*, žr. LKA III Žemėl. Nr. 115), kuri atsirado priesagai *-iko- priaugus prie būdvardinės priesagos *-ino-. Priesaga -*inykas* turi aiškių atitikmenų prūsus ir slavų kalbose¹¹.

Kadangi su priesaga *-iko- NAg jau buvo daromi prabaltų kalboje, sunku nustatyti, ar ta priesaga į NAg darybos paradigmą pateko tiesiog iš deminutuvų ka-

⁷ Vondrák 1924, 620 tt.; Doroszewski, 1928; Бощкович, 1984, 206–245.

⁸ Edgerton, 1911; Wackernagel, Debrunner 1954, 311–318; Герценберг, 1972, 247.

⁹ Chantraine, 1933, 385–386; 1966; Risch, 1937, 149–150.

¹⁰ ЭСРЯ III 116; Mayrhofer 1956, 59; 1963, 668; Wackernagel, Debrunner, 1954, 313; Sławski 1974, 95; ЭССЯ V 19–20.

¹¹ Leskien, 1891, 520–521; Vondrák, 1924, 630 tt.; Endzelīns, 1943, 49–50; Endzelynas, 1957, 90; Skardžius, 1943, 140; Vaillant, 1974, 306–310; Sławski, 1974, 90–91 ir kiti.

tegorijos (kaip jos giminaitės – priesagos *-(i)ukas*, *-okas*), ar per vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų kategoriją (kaip minėta priesaga *-inykas*, su kuria dabar tarmėse daromi ne tik vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, bet ir NAg)¹².

Aptarę priesagos **-iko-* raidą, matome, kad slavų kalbose yra užfiksuota senesnė jos būklė: a) slavų kalbose ir dabar dažnai su priesaga **-iko-* daromi deminutivai; b) slavų kalbose yra žymiai daugiau ir kitokių vardažodinių vedinių, padarytų su šia priesaga; c) NAg su **-iko-* slavų kalbose (skirtingai nuo baltų kalbų) yra palyginti nedaug ir beveik visi jie padaryti praslavų kalboje. Matyt, NAg su priesaga **-iko-* pradėta daryti vakariniuose baltų kalbų dialektuose, iš kur ši inovacija plito į slavų kalbas.

Priesagos *-eika* vediniai

Priesaga *-eika* (resp. *-eikas*, *-eikis*) yra priesagos *-ikas* (resp. *-ikis*) apofoninis variantas, plg. *jauneikà* Lnkv; *O* (LKŽ V 306) ir *jaunikis*, *júodeikis* Kltn; *Ut* ir *júodikis* „su rūgštimi virta kraujinė sriuba“ Dglš (ten pat 399, 401), s.sl. *agnicę* : *agnięcę* (Būga, 1959, 99)¹³. Šią priesagą baltų kalbose turi daugiausia tirkiniaivardai (asmenvardžiai, vietvardžiai, vandenvardžiai, pvz.: *Gedeikas*, *-à*, *Noreikas*, *-à* ir t. t.)¹⁴. Bendrinių žodžių su priesaga *-eika* padaryta labai mažai. Iš jų yra keli NAg. Tarp jų plačiausiai paplitęs vedinys *mušeika* (*mušeikà* LKŽ VIII 446). Kiti yra visai reti, pvz.: *audeikà* „audėja“ B 865; N 14; LTR (Grl) (LKŽ I² 456), *čiupéika* „čiupa“ Vkš (II² 164), *kabeikà* „kas kabinėjasi prie visų“ Brt (V 12), *lindeikà* „landūnas, įsibrovėlis“ On (Skardžius, 1943, 159), *pagiréika* „pagyrūnas“ Grv (LKŽ IX 84), *pluveikà* „kas paikinasi, paikuolis“ Žl (Skardžius, 1943, 160). Kai kurie iš minėtų vedinių turi ekspresyvumo atspalvį, būdingą deminutivams.

Priesagų *-(i)ukas*, *-(i)ūkas* vediniai

Priesaga *-(i)ukas* atsirado formantui **-ko-* prisijungus prie kamiengalio *u*, plg. lie. *žmogiùkas* : *žmogùs*, sl. **synøkъ* „sūnelis“ : **synъ* „sūnus“, **sladøkъ* (plg. lie. *saldùs*), s. ind. *tanukah* „plonas, smulkus“ : *tanuš* „plonas; plokščias; smulkus; menkas, silpnas, mažas“ (Brugmann, 1906, 491; Ewald, 1924, 26–27).

Senųjų priesagos *-ikas* deminutivų lietuvių kalboje reikia su žiburiu ieškoti, o su priesaga *-(i)ukas* jie daromi gana reguliarai beveik visose lietuvių kalbos tarmėse (ypač pietų aukštaičių, žr. LKA III Žemėl. Nr. 116). Antra vertus, NAg su

¹² Pavyzdžiu, senojoje rusų kalboje kai kurie NAg su priesaga *-ьцъ*, *-а* (iš jų ir praslaviški) buvo darybiškai siejami ne tik su veiksmažodžiais, bet ir su vardažodžiais, pvz. *гоньцъ* : *гонъ*, *ёдуца* : *ёдъ* (Варбот, 1969, 82). Ir lie. *lopikas* gali būti iš seno susijęs ne tik su *lóptyti*, bet ir su *lõpas*, *bégikas* – ne tik su *bégti*, bet ir su *bégùs* ir t. t.

¹³ Čia galime prisiminti ir tai, kad lietuvių kalbos priesaga *-inykas* (<*-inas*+*-ikas*) latvių kalboje atitinka priesaga *-(i)nieks* (<*-inas*+*-eikas*), kurioje slypi priesaga *-eikas* (Endzelīns, 1951, 361–365; Vaillant, 1974, 310; Sławski, 1974, 91).

¹⁴ Būga, 1958, 140–142; Trautmann, 1925, 171 tt.; Endzelīns, 1943, 49; 1951, 301; Skardžius, 1943, 159–160; Vanagas, 1970, 107–110.

priesaga -(i)ukas yra žymiai mažiau nei su -ikas ir dauguma jų yra išlaikę mažybi- nės reikšmės atspalvį, pvz.: *atžindūkas* „vaikas, atimtas nuo krūtinės ir po kurio laiko vėl žindytas“ Užp; Srv (LKŽ I² 454), *badžiūkas* „varnalėšos sagutis, kibis“ Vlk (I² 553), *burzdūkas* „neramus, daug judantis vaikas“ Ut (I² 1206), *drebūkas* „kas dreba“ Nč (II² 674), *grabštūkas* „vagišius“ Rm; Srv; Mrj; Er; Pn (III 495), *kiščūkas* „išdykėlis“ Ob (V 880), *klausīukas* „kas mégsta iš šalies klausytis“ Aln (VI 9), *laizūkas* „pataikūnas, intrigantas“ Nč (VII 80), *mitūkas* „kiek paūgėjės gyvulių jauniklis“ Ut (VIII 300), *murmūkas* „murmantis vaikas“ Ank (VIII 428), *purkštūkas* „kas purkštauja, kas greit supyksta“ Švnč; Rm (X 961), *rinkiūkas* „elgeta“ Kal (XI 649), *skundūkas* „skundikas“ Vlkv; Žvr; Alk; Jrb; Rs (XII 1131), *snaudūkas* „kas snaudžia“ Drsk; Azr (XIII 244), *spirdūkas* „kas spardosi“ Alk (XIII 420) ir kiti (žr. dar Skardžius, 1943, 136–137; Urbutis, 1965, 328).

Vienas kitas NAg su priesaga -ucis (giminiška lie. -ukas) pastebėta latvių kalboje, pvz.: *rāpucis* „mažas, šliaužiantis vaikas“ : *rāpt* „šliaužioti, ropoti“ (Endzelīns, 1951, 360).

Slavų kalbose su priesaga -skъ taip pat daromi ne tik deminutyvai, bet ir NAg. Pastarieji ypač buvo paplitę senojoje lenkų kalboje (Doroszewski, 1928, 28–31). Vienas kitas jų rekonstruojamas ir praslavų kalbai, pvz: *gqdskъ „kas leidžia nemalonius garsus“, „kas groja muzikos instrumentu“ : *gosti „groti“, *sъvědskъ „liudininkas“ : *sъvěděti „liudyti“ (Wojtyła-Świerzowska, 1974, 70–79).

Priesaga -(i)ukas lietuvių kalbos tarmėse turi variantą -(i)ūkas, su kuriuo irgi padarytas vienas kitas NAg, pvz.: *éjūkas* Plng (LKŽ II² 1113), *klabūkai* „mažos rogotės“ Lp; Lš; Kb; Drsk; Švnč, *klabūkas* „koks prastas daiktas, gyvulys“ Vlkv; Ig; Bgt; Gž; Rdm; Pns „dalgio ašmenų įlinkimas“ Pls; Rod (V 940), *pakarūkas* „kas kabo“ End (IX 157), *slapūkas* „kas vengia viešumos, slapstosi“ Tt; Kv; Užv; Up; Kltn; DūnŽ (LKŽ XII 1195–1196), *versčiūkas* „kas verčia kalbą“ Kv; Als; Šts (Skardžius, 1943, 139).

Priesaga -(i)ūkas kilo iš to paties formanto *-ko-, prijungto prie ilgojo (ar pa-ilgėjusio) kamiengallo ū¹⁵, plg. sl. *kamykъ ir *kamy „akmuo“, *(j)ezykъ ir pr. insuwis (Czunge) E 94 (< *en-ghū-)¹⁶, s. ind. madhūkah „bitė“ : madhu „medus“ (Brugmann, 1906, 498). Veiksmažodinių (ar vėliau su veiksmažodžiais susietų vardažodinių) priesagos *-ūko- vedinių yra ir kitose giminiškose kalbose, pvz. sl. *volodyka „valdovė“ : *volsti „valdyti“¹⁷, lot. cadūcūs „krentantis“ : cado „krentu“,

¹⁵ Be vyriškosios giminės *u* kamieno vardažodžių, indoeuropiečių kalbose buvo ir ū kamieno vardažodžių (daugiausia moteriškosios giminės). Jų daugiausia išliko slavų, indoiranėnų bei graikų kalbose, pvz.: sl. svekry, s. ind. śvaśrū „anyta“, sl. *juby „meilė“, s. ind. tanūš „kūnas“, gr. θῦντς „kryptis, pažiūros“ ir t. t. (Brugmann, 1906, 209–210; Specht, 1932, 217–221; Wackernagel, Debrunner, 1954, 491–498; Бернштейн, 1974, 220–241 ir kiti). Baltų kalbose ilgasis ū kamienas susiliejo su *u* kamieno paradigma ir visai išnyko (Specht, 1935, 255–257; Kazlauskas, 1968, 218–220). ū kamieno buvimą dabar rodo tik priesagos -ūkas, -ūtas (< ū + *-to-), -ūstas (< ū + *-sto-), -ūnas (< ū + *-no-) ir pan.

¹⁶ Brugmann, 1905–1906, 382; Specht, 1935, 257; Топоров, 1980, 55–59; ЭССЯ VI 74–75; IX 140.

¹⁷ Vedinys *volodyka, galimas daiktas, padarytas iš išnykusio ū-kamienio veiksmažodžio abstrakto *voldy (Brückner, 1927, 626; Otrëbski, 1962, 63–64; kitaip žr. ЭСРЯ I 327 su lit.).

mandūcus „rajūnas“ : *mando* „ryju“, s. ind. *jañpūka-* „nesiliaujant murmama (malda)“ : *jañpyate* „murma“ (Osthoff, 1896, 38–39; Brugmann, 1906, 498; Wackernagel, Debrunner, 1954, 498).

Priesagos -(i)okas vediniai

Priesaga -(i)okas atsirado iš formanto *-ko-, prisijungusio prie kamiengalio ā, plg. lie. *stirniōkas* : *stīrna*, sl. **rybakъ* : **ryba*, s. ind. *bhikṣākah* „kas prašo išmaldos“ : *bhikṣā* „prašymas išmaldos“, lot. *fugāx* „bēgantis“ : *fuga* „bēgimas“ (Brugmann, 1906, 498–501; Ewald, 1924, 21–22; Wackernagel, Debrunner, 1954, 266–267). Su šia priesaga kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse (ypač rytų ir pietų aukštaičių) gana dažnai daromi deminutyvai, žymintys vidutinio dydžio daiktus ar gyvus padarus¹⁸. Tam tikrą deminutivinės reikšmės atspalvį išlaikė ir dauguma NAg su priesaga -(i)okas, paliudyti nuo XVI a.

J. Bretkūno Biblioje randame retą vedinių *rijokas* „kas daug valgo, rijūnas“ Mt 11, 19 (t. p. J.). J. Brodovskis savo žodyne yra pateikęs du šio tipo vedinius: ir dabar paplitusių NAg *viliokas* „apgavikas“ 243, 846, ir tik Mažosios Lietuvos raštams būdingą *penokas* „auklėtinis“ 976 (t. p. R II 277; MŽ II 371; N 284; [K]).

Dabartinėse tarmėse vartojamas visas būrys NAg su priesaga -(i)okas, pvz.: *bliūvōkas* „kas bliauna“ Vlk (LKŽ I² 932), *brūžiōkas* „kas brūžiuoja“ Šv (I² 1105), *éjōkas* „kas eiklus“ Kv (II² 1113), *gérōkas* „géravas“ Mrk (III 261), *grajōkas* „kas grajoja, ieško, nori pagriebti“ Lkv (III 507), *klaidōkas* „klaidžiotojas, klajoklis“ Brb (V 943), *kraustōkas* „kas visus daiktus išžiūrinėja“ Žvr (VI 476), *mušōkas* „kas mēgsta muštis“ Ds; Ut; Sdk (VIII 453), *plyšōkas* „kas plyšoja, rēkauja“ Ut (X 247), *sapaliōkas* „kas niekus kalba“ Vlkv; Klrv; Alk (XII 141), *séjokēlis* „séjikas“ Onš (XII 317), *skétrōkas* „plevësa“ Dkš (XII 851), *strapaliōkas* „strapaila“ Šn; Alkr (XIII 936), *stūmōkas* „rambus arklys“ Mrc; „nepaslankus, tingus žmogus“ Alv; Švn; Lzd; Kps; Nmn; Lp; Al; Pns (XIII 1038), *svajōkas* „valkata, tinginys“ Dkš (XIV 269), *šaipōkas* „kas šaiposi“ Sdb; Lnkv (XIV 395).

Su atitinkama priesaga -akъ (resp. -akъ < *-(i)āko-) NAg daromi kai kuriose slavų kalbose, pvz.: sl. **pros'akъ* „kas prašo, elgeta“ : **prositi*, s. sl. *těžakъ* „žemdirbys“ : *těžati* „dirbt“; č. *zebrak* „elgeta“ : *žebrati* „elgetauti“. Dar labiau slavų kalbose paplitęs šios priesagos paradigmatis variantas -ačь (< *-ākjo-) – viena iš pagrindinių NAg darybos priemonių¹⁹. Tačiau slavų kalbose su priesaga *-āko- deminutyvai daromi rečiau. Tad ši priesaga slavų kalbose į NAg darybos paradigmą pateko ne iš deminutivų kategorijos (kaip lietuvių kalboje), bet iš vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų, kurie slavų kalbose gana dažnai daromi su priesaga *-āko-. Taigi priesagos *-āko- NAg lietuvių²⁰ ir slavų kalbose yra paralelios raidos rezultatas.

¹⁸ Skardžius, 1943, 133–134; Urbutis, 1965, 279–280. Deminutivų su priesaga -āks yra ir kai kuriose latvių kalbos tarmėse (Endzelins, 1951, 360–361; Rūķe-Draviņa, 1959, 289–294).

¹⁹ Vondrák, 1927, 609–611; Wojtyła-Świerzowska, 1974, 66–74; Vaillant, 1974, 321–324: 326–329; Sławski, 1974, 89–90, 102.

²⁰ Latvių ir prūsų kalbose NAg su šia priesaga nerasta.

Priesagų *-utis*, *-utas*, *-uta*, *-ūtas* vediniai

Nemažoje lietuvių kalbos tarmių dalyje (ypač Lietuvos pietvakariuose ir pietuose, žr. LKA III Žemėl. Nr. 118) gana dažnai daromi deminutyvai²¹. Deminutyvinės kilmės yra ir NAg su priesaga *-utis*, *-ē*.

Jau XVI–XVII a. raštuose buvo paplitęs vedinys *truputis*, dažniausiai turėjęs dabar retą reikšmę „trupinys“ (pvz.: *pripile dwilika pintiniu trupuczu* VlnE 59₁₉; *Surinkite kurie liko trupūcius adunt ne pražutu* SP II 78₁₆) ir daug rečiau – šiuo metu išprastą reikšmę „mažas kieno nors kiekis“ (pvz.: *patruputi imtu* VlnE 58₂₀).

M. Daukšos Postilėje randame unikalų vedinį *gintutis* (uporny) 533₂₅, S. B. Chilinskio Naujojo Testamento gale pridėtuose paaiškinimuose – *žydotė* (herba) 414₁. K. Sirvydo žodyne užfiksotas gana retas NAg *abejutis* (wętpliwy) SD¹ 190 (t. p. Ch¹ Mt 14,31; C II 1107; Gsc; Aln, plg. būdvardį *abejūtis*, *-ē* „vidutiniškas; nepastovus; netvirtas; suktas“ LKŽ I² 6).

J. Brodovskio žodyne, be minėto *truputis*, randame dar 3 ir dabar paplitusius šio tipo vedinius: *barškutis*, *skambutis* 797, *sukutis* 821, F. Kuršaičio žodyne – NAg *tarškutis*, *žibutė* ir retą vedinį *treškutis* (ein Schatterer, Pläpperer) K (t. p. C II 407; Q 457; N 112; J; NdŽ; LTA(Rkš); Ds – LKŽK).

Dabar tarmėse vartojamos kelios dešimtys NAg su priesaga *-utis*, *-ē*, padarytų iš nepriesaginių veiksmažodžių, pvz.: *blaškutis* „kas blaškosi, vėjavaikis“ Mrk (LKŽ I² 890), *burkutis* „karvelis“ J; Brž (I² 1192), *čiauškutis* „kas čiauškia, čiulba“ Rs; Vl; Čk; Nm (II² 98), *čiulbūtis* „čiulbėtojas“ Gr; Všn; Kp (II² 148), *davutis* „kas duoda“ J; Vkš; Užv (II² 343), *draskutis* „kas greitai plėšia drabužius; akiplėša“ Brt; Alvt (II² 648), *gaišutis* „gaišintojas“ Sml (III 44), *gaudūtis* „toks žaislas, sukus“ Pln (III 167), *ieškutis* „ieškotojas“ Gs (IV 18), *keikutis* „keikūnas“ Kps (V 489), *klegūtis* „barškutis“; kas mėgsta klegeti“ Lnkv; Sd; Br; Varn; *knebūtis* „suknebės, sulinkęs“ J; Skr (VI 212), *krapštūtis* „kas lėtai dirba“ Ig (VI 439), *kvarkutė* „antis“ Skr (VI 1054), *prašūtė* „kas prašinėja“ Pnma (X 574), *purškutis* „kas greitai supyksta“ Alk; Vlkv; Skr (X 975), *spindūtė* „spingsulė“ Plv (XIII 412), *sudžiūvutis* „sudžiūvėlis“ Jrb (XIV 47) ir kiti (žr. dar Skardžius, 1943, 362–364; Urbutis, 1965, 324).

Kai kuriose pietinėse aukštaičių šnektose deminutyvai daromi ir su priesagos *-utis*, *-ē* senesniu paradigminiu variantu *-utas*, *-a* (< *u+*-to-*), pvz. *langūtas* „langutis“, *kiškūtas* „kiškutis“, *mergutā* „mergaitė“ (LKA III Žemėl. Nr. 118). Galimas daiktas, deminutyvinės kilmės yra ir labai reti NAg su priesagomis *-utas*: *abejūtas* „kas nuolat abejoja“ Jz; Kair; Kp; Svn; Bsg (LKŽ I² 6, plg. *abejūtis*), *-uta*: *varguta* „vargeta, varguolis“ GDK 14, 47, 159, *vēkuta* „meknys“ Antr (Skardžius, 1943, 362).

Kaip priesaga *-ukas* turi variantą *-ūkas*, taip priesaga *-utas* – variantą *-ūtas*, su kuriuo padarytas vienas kitas NAg, pvz.: *šikūtas* „netikęs žmogus“ Jnšk (plg. *šikutė* „užpakalis“ Plng; Kltn; Tvr; Arm; TDr IV 301 (Rš), *šikutis* „kas silpnas“ Vrn – LKŽ XIV 777).

²¹ Deminutyvai su priesaga *-utis* turi atitikmenų latvių, prūsų (Endzelīns, 1943, 52; 1951, 386, Rūķe-Draviņa, 1959, 243–244) ir, rodos, slavų kalbose (Belić, 1901, 183; Отрембский, 1968, 137; Мартынов, 1973, 43–44).

Išvados

1. NAg daryti lietuvių kalboje vartojanos šios deminutivinės darybos priesagos: *-ikas* (resp. *-ikis*), *-eika*, *-(i)ukas* (resp. *-(i)ūkas*), *-(i)okas*, *-utis* (resp. *-utas*, *-uta*, *-ūtas*).

2. Iš jų anksčiausiai į NAg darybos paradigmą atėjo priesaga *-ikas*. Tai įvyko jau prabaltų kalboje. NAg su priesaga **-iko-* pradėta daryti veikiausiai vakariniuose baltų dialektuose. Iš čia ši inovacija plito į kitus baltų kalbų dialectus ir į slavų kalbas, kurios išlaikė senesnę priesagos **-iko-* būklę: su ja ir dabar slavų kalbose daroma daug deminutivų (baltų kalbose jų išliko tik reliktai), o NAg su priesaga **-iko-* yra labai nedaug ir beveik visi padaryti praslavų kalboje. Galimas daiktas, priesaga **-iko-* į NAg darybos paradigmą pateko ne tiesiogiai iš deminutivų, bet per vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų kategoriją.

3. Dauguma NAg su kitomis deminutivinės kilmės priesagomis turi mažybinės arba niekinamosios reikšmės atspalvį ir yra žymiai naujesni. NAg su priesaga *-ukas* yra giminiški latvių kalbos NAg su priesaga *-ucis*, o lietuvių kalbos NAg su priesagomis *-eika*, *-(i)okas*, *-utis* neturi atitikmenų kitose baltų kalbose. Tiesa, NAg kartais daromi su priesagomis **-uko-* (resp. **-ūko-*), **-(i)āko-* ir slavų kalbose. Tačiau šios priesagos į NAg darybos paradigmą įtrauktos veikiausiai paraleliai baltų ir slavų kalbose.

SUTRUMPINIMAI

- BR — Biblia, *Tai esti: Wissas Szwentas Rászta, Seno ir Naujo Testamento...* Nù kel-lù Mokytojù Lietuwoj' Lietuwiskay pérstatytas ... Karaláuczuje, 1755.
- GDK — Giwatas Didiujū Karwaidū senowēs surasze lotyniszkay Kornelius Nepos. Iszgulde... I. Dewinakis... Petropilie, 1846.
- IF — Indogermañische Forschungen. Strassburg etc.
- KZ — Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, begr. von Kuhn. Berlin etc.
- LKA III — Lietuvių kalbos atlasas / Ats. red. Morkūnas K. V., 1991. T. 3.
- LKK — Lietuvių kalbotyros klausimai.
- LKŽ — Lietuvių kalbos žodynas. V., 1968—1986. T. 1—14.
- ZfSl — Zeitschrift für Slawistik. Berlin.
- ЭСРЯ — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. М., 1986—1987. Т. 1—4.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков. Правславянский лексический фонд / Ред. Трубачев О. Н. М., 1974—1987. Вып. 1—14.

Kiti sutrumpinimai tokie pat kaip didžiajame Lietuvių kalbos žodyne.

LITERATŪRA

- Ambrazas S. Priesagų *-tojas* ir *-ėjas* vedinių raida // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A, 1989. T. 2. P. 105—112.
- Belić A. Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Diminutiv- und Amplifikativsuffixe // Archiv für slavische Philologie, 1901. Bd. 23. S. 134—206.
- Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1927.
- Brugmann K. Varia // IF, 1905—1906. Bd. 18. S. 381—382.
- Brugmann K. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg, 1906. Bd. 2. T. 1.
- Būga K. Rinktiniai raštai / Par. Zinkevičius Z. V., 1958—1963. T. 1—3.

- Chantraine P.** La formation des noms en grec ancien. Paris, 1933.
- Chantraine P.** Finales Mycénienes en *-iko* // Proceedings of the Cambridge colloquiums on Mycenaen studies / Ed by L. R. Palmer, J. Chadwick. Cambridge, 1966. P. 161–179.
- Doroszewski W.** Monografie słowotwórcze. Formacje z podstawowym *-k-* w części sufiksowej // Prace Filologiczne, 1928. T. 13.
- Eckert R.** Zu den nominalen *-i-* Stämmen im Altpreußischen // ZfSl, 1974. Bd. 19. S. 221–240.
- Edgerton F.** The *-k-* suffixes of Indo-Iranian. Part I: The *k-* suffixes in the Veda and Avesta // Journal of the American Oriental Society, 1911. Vol. 31. P. 93–150, 296–342.
- Endzelynas J.** Baltų kalbų garsai ir formos. V., 1957.
- Endzelins J.** Senprūšu valoda, Rīgā, 1943.
- Endzelins J.** Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951.
- Gerullis J., Stang'as Ch.** Lietuvių žvejų tarmė Prūsuose. K., 1933.
- Hirt H.** Indogermanische Grammatik. Heidelberg, 1927. Bd. 3.
- Kazlauskas J.** Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1968.
- Leskien A.** Die Bildung der Nomina im Litauischen. Leipzig, 1891.
- Mayrhofer M.** Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. Heidelberg, 1956–1976. Bd. 1–3.
- Mažiulis V.** Altpreußische Etymologien // ZfSl, 1974. Bd. 19. S. 212–220.
- Mažiulis V.** Prūsų kalbos paminklai. V., 1981. T. 2.
- Osthoff H.** Griechische und lateinische Wortdeutungen // IF, 1896. Bd. 6. S. 1–47.
- Otrębski J.** Zwei Etymologien // Die Sprache, 1962. Bd. 8.
- Otrębski J.** Gramatyka języka litewskiego. Warszawa, 1965. T. 2.
- Risch E.** Wortbildung der homerischen Sprache. Berlin, 1937.
- Ruke-Draviņa V.** Diminutiven im Lettischen. Lund, 1959.
- Skardžius P.** Lietuvių kalbos žodžių daryba. V., 1943.
- Sławski F.** Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański. Wrocław etc., 1974. T. 1. S. 44–141.
- Specht F.** Die Flexion der *n*-Stämme im Baltisch-Slavischen und Verwandtes // KZ, 1932. Bd. 59. S. 213–298.
- Specht F.** Zur baltisch-slavischen Spracheinheit // KZ, 1935. Bd. 62. S. 248–258.
- Trautmann R.** Baltisch-Slavisches Wörterbuch. Göttingen, 1923.
- Trautmann R.** Die altpreußische Personennamen. Göttingen, 1925.
- Urbutis V.** Daiktavardžių daryba // Lietuvių kalbos gramatika. V., 1965. T. 1. P. 251–473.
- Vaillant A.** Gramaire comparée des langues slaves. Paris, 1974. T. 4.
- Vanagas A.** Lietuvos TSR hidronimų daryba. V., 1970.
- Vidugiris A.** Zietelos tarmės daiktavardis // LKK, 1969. T. 11. P. 147–182.
- Vondrák W.** Vergleichende slavische Grammatik. Göttingen, 1924. Bd. 1.
- Wackernagel J., Debrunner A.** Altindische Grammatik. Göttingen, 1954. Bd. 2. T. 2.
- Wojtyła-Świerzowska M.** Prasłowiańskie nomen agentis. Wrocław etc., 1974.
- Бернштейн С. Б.** Очерк сравнительной грамматики славянских языков: Чередования. Именные основы. М., 1974.
- Бошкович Р.** Из сравнительной грамматики славянских языков. М., 1984.
- Варбот Ж. Ж.** Древнерусское именное словообразование. М., 1969.
- Герценберг Л. Г.** Морфологическая структура слова в древних индоиранских языках. Л., 1972.
- Иванов Вяч. Вс.** Тохарская параллель к славянским уменьшительным формам // IV Международный съезд славистов: Славянская филология. М., 1958. Т. 2.
- Мартынов В. В.** Праславянская и балтославянская деривация имен. Минск, 1973.
- Отрембский Я. С. (Рец.:)** Stang Ch. S. Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen// Вопросы языкознания, 1968. № 4. С. 135–140.
- Савченко А. Н.** Сравнительная грамматика indoевропейских языков. М., 1974.
- Топоров В. Н.** Прусский язык: Словарь (I–K). М., 1980.

С. АМБРАЗАС

ИСТОРИЧЕСКИЕ СВЯЗИ NOMINA AGENTIS С ДИМИНУТИВАМИ В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Для образования названий носителей процессуального признака (*nomina agentis*, в дальнейшем – НП) в литовском языке используются следующие суффиксы диминутивного происхождения: *-ikas* (resp. *-ikis*), *-eika*, *-(i)ukas* (resp. *-(i)ūkas*), *-(i)okas*, *-utis* (resp. *-utas*, *-uta*, *-ūtas*).

Суффикс **-iko-* был включен в словообразовательную парадигму НП уже в прабалтийскую эпоху. Вероятнее всего, что очагом зарождения данной инновации были западно-балтийские диалекты, откуда она распространилась в восточно-балтийские, также и в славянские языки, в которых зафиксировано более древнее положение суффикса **-iko-*, чем в балтийских языках: во многих славянских языках с суффиксом **-iko-* и в настоящее время широко образуются диминутивы (в балтийских языках от диминутивов данного типа остались лишь реликты), а НП с **-iko-* немногочисленны, большая часть их образована в праславянскую эпоху. Возможно, что суффикс **-iko-* в словообразовательную парадигму НП был включен при посредстве категории названий носителей качественного признака.

Многие НП с другими диминутивными суффиксами в литовском языке до сих пор сохранили оттенок ласкательного или пейоративного значения и являются более поздними по происхождению. Литовские НП на *-ukas* родственны латышским НП на *-ucis*, а литовские НП на *-eika*, *-(i)okas*, *-utis* не имеют соответствий в других балтийских языках. НП с соответствующими суффиксами **-uko-* (resp. **-ūko-*) в славянских языках, видимо, являются результатом параллельного развития балтийских и славянских языков.